

ספר
שני לזחות הברית
השלם והמבואר

חלק תולדות האדם, עשרה מאמרות

אמרות טהורות, מפנינים יקרות, חבור על שתי תורות
בכתב ובפה מסיני מסורות, ערוכות וסדורות, מהגבור בגבורות
איש אלהי בוצינא קדישא מרא דארעא דישראל
החכם השלם בכל מדות וחכמות גלויות וסתומות
הגאון אשר שפעת יפעת אור תורתו זרח בכל התפוצה, מקצה אל קצה
כבוד מורנו הרב רבינו ישעיה במהר"ר אברהם הלוי זצ"ל
ממשפחת הורוויץ
הספון וטמון במנוחתו בארעא קדישא
ונשמתו בגני מרומים תחות כורסיה דעתיקא קדישא

מהדורה חדשה מפוארת ומושלמת עם הרבה הוספות חדשות
כמבואר באריכות במבוא
עיה"ק ירושלים תובכ"א
שנת תשפ"ב

מהדורת האראוויץ

הקדמה

בפתיחה זו מבאר רבינו את מהות החיבור, שנועד להיות תוכחה לבניו ולזרעו אחרי, תוכחה שיסודותיה בתורה, באופן שהתוכחה תוביל ללימוד התורה, קיום המצוות והשגת סתרי טעמי המצוות. כשבתוך הדברים מבאר רבינו את חובת ה'תוכחה'.
לאחר מכן מבאר רבינו את סדר הספר וסדר פרקיו, ומדוע סידרו באופן זה.

לשם יחוד קודשא בריך הוא ושמינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם ואי. ברוך ה' לעולם.

אחיזה רק בנר, כי מציאות האור זולת דבר שיאחז בו הוא חוזר למקורו וליסודו, גם הנר אין לו הארה כי אם מצד האור האחוז בו. כך המצוה, התלמוד סיבת המעשה, כהא דתנן (אבות פ"ג מ"ה) 'הלל אומר אין בור ירא חטא'. אמנם אין לתלמוד אחיזה בלי מעשה, כהא דתנן (שם פ"ג מ"ט) 'רבי חנינא בן דוסא אומר, כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת' כו'. ולכאורה אלה שני דברים סותרים זה את זה. אבל כי מעיינת שפיר, ראה תראה ששניהם אמת, לא יכול אדם לבא לכתר תורה אם לא יהיה לו הכנה ביראת חטא, שנפשו חשקה בדבקות השם יתברך, ולב טהור לו, חושק ומתאוה להדבקות, דאם לא כן, עליו נאמר (פסלים נ טו) "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי", על כן צריך להתלבש להיות יראת ה' נגד פניו. אמנם עדיין נעלמו ממנו

א-ב. 'נר מצוה ותורה אור' - כיצד המצוות רמוזות ב'נר' והתלמוד ב'אור', וביאור תלמוד ומעשה - איזה מהם קודם
"כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר" (משלי ו כג) ^א. פשט הפסוק (ראה אגן עולם סט), המצוה כנר להאיר לפניך, כמו שכתוב (פסלים יט ט) "מצות ה' ברה מאירת עינים", והתורה כאור ללומדיה, "והכסיל בחושך הולך" (קהלת ג יד).
והנה ל'נר' ו'אור' יש שני פירושים. אחד, 'נר' יחידי נקרא נר, ו'אור' הוא מדורה גדולה. ומסכים למה שנמנו וגמרו חכמים ז"ל (קידושין מ:)* לתלמוד גדול שמביא לידי מעשה, המצוה שהוא מעשה קוראהו 'נר', ולתורה שהוא תלמוד קורא 'אור'.^ב פירוש שני, בנר עצמו שייך נר ואור, כי הנר הוא המקבל האור, דהיינו קנדיל"א או פתילה בשמן שבכלי, והאור אחוז בו, והם דבקים זה בזה וצריכין זה לזה, כי לאור הנר אין

ביאורים

נמצא שה'תלמוד' - לימוד ההלכות והדינים - הוא ה'מאיר' של המעשה. ז. נמצא שהמעשה הוא ה'מחזיק' של התלמוד. והעולה שהנר והאור הינם משל לשני החלקים - תורה ומעשה, שכמו שאור צריך את הנר להיאחז בו, ומאריך לנר עצמו אין אור לולי האור הנאחז בו, כך גם בתורה ומעשים, הלימוד צריך את המעשה להיאחז בו, והמעשה צריך את התלמוד המאיר מחמתו. ח. שאם אי אפשר למעשה בלי תלמוד, ואי אפשר לתלמוד בלי מעשה, הרי זו סתירה, שאם כן מהיכן יתחיל האדם - מהתלמוד או מהמעשה, הרי כל מה שיעשה לא תעלה בידו. ט. היינו, שהתלמוד שקודם למעשה הוא לימוד ה'יראת חטא', והיינו

א. ויש לדקדק מדוע המצוות נמשלו ל'נר' והתורה ל'אור'.
ב. מזה שנתנו חז"ל חשיבות להתלמוד יותר מהמעשה, מתאים לכך שהמעשה נמשל רק לנר ואילו התלמוד שהוא גדול נמשל לאור.
ג. נר של שעוה או של חלב.
ד. היינו, שאין אפשרות לאור להתקיים מצד עצמו, אלא רק על ידי משהו שהוא אחוז בו - פתילה וכדומה.
ה. הנר - הפמוט או הפתילה - מצד עצמו אינו מפיק אור, וכל האור שבו הוא מחמת האפשרות של האור להיאחז בו.
ו. 'בור' הוא מי שלא למד תורה, והלל אמר שמי שלא למד תורה אינו יכול להיות ירא חטא כיון שהוא לא יודע כיצד להישמר מהחטא, שהרי הוא אינו יודע את ההלכות והדינים.

מקורות ועיונים

חכמה (שער אהבה פ"ט אומיות למ-מג) שצריך לומר 'לשם יחוד' ולכוון ביחוד יאהדונה", עיי"ש שהאריך בזה. ונראה שלכן לפני תחילת כתיבת ספרו - שהיא ודאי מצוה גדולה - כתב רבינו נוסח זה.

ואי שיטת רבינו שלפני כל מצוה יש לומר את נוסח 'לשם יחוד', כמו שכתב במסכת פסחים (מנה שמונה אות קא). וכן הביא בשער האותיות (אות אל"ף - אמת ואמונה, אומיות מט-נא) את דברי הראשית

הנגלה מהתורה הוא קיום מצותיה שהן רמ"ח מצות עשה, ושמירת אזהרותיה שהן שס"ה לאוין. ולאלה ולאלה יש טעמים נסתרים, סודות אלהיות, כולן דבוקות בשמו הגדול יי"א, אשר על היודעם נאמר (שם לא יד) "אשגבהו כי ידע שמי"י"ב, ונתקיים בהם (דברים ד ז) "ואתם הדבקים בה' אלהיכם". והנה סדר המדרגות כך הוא, 'אין בור ירא חטא' וכו' (אבות פ"ג מ"ה) רק צריך ללמוד תחלה תרי"ג מצות, והתלמוד יביאנו לידי מעשה

פרטי יראת החטא והמצות והחקים והמשפטים, כללותיהן ופרטותיהן, עד שיזכה לכתר תורה, ואז בא מתלמוד למעשה, בכל מכל כל.

* הגדה"ה

ענין תלמוד גדול או מעשה גדול, יתבאר נארוכה בעזרת השם יתברך לקמן במסכת שבעות פרק קמ"א (מסכת שבעות אלויות

טו - פ"א) עד כאן.

עוד יש לתרץ בענין אחר, והוא יותר פנימי. התורה הוא מעשה ועיוני, נגלה ונסתר.

ביאורים

נמצא שקיום המצוות באופן שיודע את סודותיהן, הוא סוד דבקות כל הענפים בגזע - סוד דבקות כל השמות בשם הוי"ה ברוך הוא. יב. משמעות הפסוק - אחזקהו כיון שהוא יודע את שמי. והיינו שמי שמקיים את המצוות באופן שהוא יודע את סתרי טעמיהם, זוכה לשמירה עליונה, כיון שהוא יודע ומשיג את שמו ית', ומקיים את המצוות באופן זה. יג. על ידי קיום המצוות באופן שיודע את סתרי טעמיהם והענינים שאליהם הם מכוונים, זוכה לדבקות עליונה בשם הוי"ה.

מקורות ועיונים

ויבין כי כל שם ושם מאלו השמות כולם הם כדמיון מפתחות לכל דבר ודבר שאדם צריך לכל צד ועניין בעולם. וכשיתבונן באלו השמות, ימצא כל התורה והמצוות תלוי בהם. וכשידע כוונת כל שם ושם מאלו השמות, יכיר יודע גדולת מי שאמר והיה העולם, ויפחד ויירא מלפניו וישתוקק ויכסוף ויתאוהב להידיבק בו מתוך ידיעת שמותיו יתברך, ואז יהיה קרוב להוי"ה ותהיה תפילתו מקובלת, ועל זה נאמר (מסילת לא טו) "אשגבהו כי ידע שמי יקרני ואענהו". לא אמר הכתוב אשגבהו כי יזכור שמי, אלא כי ידע שמי, הידיעה היא העיקר, ואחר כך, 'יקרני ואענהו', כלומר, כשיצטרך לדבר ויתכוון באותו השם שאותו הדבר שהוא צריך תלוי בו, אז 'אענהו'... ואחר שכן הוא, ציפיכי אנו למסור בידך עיקר ושורש להישען עליו. דע כי כל שמותיו הקדושים הנזכרים בתורה כולם תלויים בשם בן ד' אותיות שהוא הוי"ה. ואם תאמר והלא שם אהי"ה הוא העיקר והמקור, דע כי שם בן ד' אותיות הוא כדמיון גוף האילן, ושם אהי"ה הוא עיקר האילן הזה וממנו ישתרשו שורשים ויתפשטו ענפים לכל צד וצד, ושאר כל שמות הקודש כולם בדמיון ענפים וסנסנים נמשכים מגוף האילן, וכל אחד מן הענפים עושה פרי למינהו. ומלבד שמות הקודש הידועים שאסור למוחקן, יש כמה כינויים אחרים תלויים בכל שם ושם, כגון שתאמר כינויין של הוי"ה מי הם: נורא, נושא עוון, עובר על פשע. כינויין של א"ל מי הם, כגון: גדול, רחום, וחנון. כינויין של אלהי"ם מי הם, כגון: אדיר, שופט, דיין. ולכל אחד מאלו הכינויים יש כינויין אחרים תלויים בכל כינוי וכינוי מאלו, והם שאר כל מלות התורה. עד שנמצא כל התורה כולה נארגת על הכינויין, והכינויין על השמות, והשמות הקדושים כולם תלויים על שם הוי"ה וכולם מתאחדים בו. נמצאת כל התורה כולה נארגת על שם הוי"ה, ולפיכך נקראת "תורת הוי"ה תמימה" (מסילת יט ט). נמצאת למד כשתבין כוונת שמות הקודש למשפחותיהם ותשיג הכינויים המיוחדים לכל אחד מהם, אז תראה שהכל תלוי בשמו

ובן שם הביא רבינו מחלוקת רש"י ותוספות בענין זה, והאריך בביאורם, ומסקנתו שתלמוד עדיף במלמד לאחרים, או במי שאינו יודע את דיני המצוות, ומלבד אלו תמיד המעשה עדיף. ואפילו במלמד לאחרים, אם המצווה רמיה עליו - המעשה עדיף. ונעתיק כאן את מסקנת דבריו, וזה לשונו (נא"ט פד): הכלל העולה מדברי שניהם, כי לא המדרש הוא עיקר, רק המעשה (אבות פ"א מ"י). על כן להשתדל אחר מעשים טובים שישנם לעשותם, עדיף יותר מלהתעסק בלימוד. והני מילי בלימוד של עצמו, אבל ללמד אחרים, אז הלימוד יותר עדיף, כי הוא כלול מתלמוד וממעשה, שזה בעצמו מעשה טוב, מה שמלמד אחרים. ומי שאינו יודע דינים, את המעשה אשר יעשה, אז התלמוד גדול. רצוני לומר, התלמוד מוקדם, שיותר טוב שילמוד, כדי שידע הדינים את אשר יעשה. ובהמשך דבריו (א"ט פ"א): וכל זה לא נאמר, אלא בהזדמן לו מעשה מצוה, שיכולה להתקיים על ידי אחרים, אבל אם אי אפשר על ידי אחרים, יעשה המצוה ואחר כך יחזור ללימודו, וכו', וכל שכן במצוה המוטלת עליו עתה לעשות, שיבטל מלימודו ויעשה המצוה. לא מיבעיא בלימוד של עצמו, וכו', אלא אפילו במלמד לאחרים, ומצוה רמיה עליה לעשותו, צריך להקדים מעשה המצוה, ואחר כך יחזור ללימודו. ועוד כתב (שם א"ט פ"א): ובמצוה דרמיה עליה, וכו', ונראה לע"ד שהוא הדין מצוה דלא רמיה עליה, כלומר, שאינה ממצות עשה, רק שאירע מצוה שאינה יכולה להתקיים על ידי אחר, ואם לא יקיימנה עתה תתבטל, אף על פי שהוא לומד לרבים, יפסיק באמצע לימודו, ואחר כך ילמוד לרבים. עכ"ל.

ובן ראה לשון השערי אורה (הקדמה) שכתב ז"ל: וגדר האמת ומסורת הברית כי הרוצה להשיג חפציו בעניין שמותיו של הקב"ה, הוא שישתדל אדם בכל כוחו בתורה להשיג כוונת כל שם ושם מאותן שמות הקודש הנזכרים בתורה, כגון אהי"ה, י"ה, הוי"ה, אדני"י, א"ל, אלו"ה, אלהי"ם, שדי"י, צבאו"ת. וידע אדם

ותמיד לא ימנע מלהוכיח אחרים, וילמדם חכמה ומוסר להבין אמרי בינה. ועל כן אמר לשון 'ודרך', כמו שאמר יתרו למשה רבינו ע"ה (שמות י"ט ב) "וזהרתה אתהם את החקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון"^כ.

ואמר "תוכחות מוסר" שהוא כפל לשון. 'תוכחת' רצה לומר על העבר, הוכח יוכיח אם סרו מן הדרך הטוב והישר. 'ומוסר' הוא יורה דרך שילכו להבא, כמו שכתוב (משלי ט ב) "שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו"^{כא}.

ד. החיוב להוכיח כשצריך, ועונש הנמנע מלהוכיח **תוכחה** היא מצות עשה, כמו שנאמר (ויקרא י"ז) "הוכח תוכיח את עמיתך", והיא מצוה רבה במאד.

ובמסכת שבת פרק כל כתבי (ק"ט): אמר רב עמרם בריה דרבי שמעון בר אבא אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי חנינא, לא

(קדושין מ:), ויהיה ירא חטא. אחר כך כשיבא למעלה זו, אזי שכל המעשה הוא סולם לעלות לעיוני, שהוא חלק הנסתר, ויזכה לחזות בנועם ה', וזו היא החכמה האמיתית - ידיעת סודות המצות, שהם סודות אלהיות. ולזו החכמה צריך שתקדים יראת חטא, כמו שכתוב (איוב כח כח) "הן יראת אדני היא חכמה"^כ. ואז חכמתו מתקיימת, ויתגלו לו רזי תורה, להיות חכם מבין מדעתו^כ. וזהו ענין שראינו ושמענו מהרבה חסידים, קודם עסקם בסודות אלהיות, היו מפשפשים במעשיהם ומתודים על חטאם, ומתלבשים ביראת השם ויזי^כ.

ג. ביאור הכתוב "דרך חיים תוכחות מוסר", וביאור ההבדל בין 'תוכחה' ל'מוסר'

אמר אחר כך "ודרך חיים תוכחות מוסר" (משלי ו ג), מתחילה דיבר משלמות עצמו, שיהיה שלם בנר מצוה ותורה אור^כ, אחר כך ישלים את זולתו גם כן^כ. וזהו דרך לחיים הנצחיים, להיות זוכה ומזכה^כ, ללמוד וללמד לשמור ולעשות כו',

ביאורים

יד. רומז שעל ידי יראת ה' יבוא לחכמה - השגת סתרי התורה. טו. וזהו התנאי למסירת סתרי תורה (ראה מגינת יג). טז. סיכום: רבינו מבאר את לשון הפסוק "כי נר מצוה ותורה אור", מדוע נקט על מצוה לשון 'נר', ועל תורה לשון 'אור', ומבאר ב' אופנים: א. 'נר' הוא נר אחד - וכן המצוות אורם קטן ביחס להלימוד. 'אור' הוא אור גדול של מדורה - זהו התלמוד החשוב יותר. ב. הנר הוא הדבר שמקבל את האור, והאור נאחז בו, והאור הוא האור עצמו שנאחזו בנר. ובדומה לזה, המעשה הוא הנר שמחזיק את האור של התורה - שעל ידי שהוא ירא חטא חכמתו מתקיימת. אולם המעשה עצמו אינו מאיר אלא על ידי התורה - שאין אפשרות ל'בור' להיות חסיד, שכיון שלא למד תורה אין קיום למעשיו. וכיון שצריך ללמוד על מנת לעשות ומאידך צריך לעשות על מנת ללמוד, סדר הדברים הוא, שקודם צריך שירצה לקיים את המצוות מתוך יראתו, ואז ילמד על מנת לקיים, ואז יקיים. ובאופן נוסף, צריך

ללמוד את פירטי המצוות על מנת שיקיימן, ולאחר שיקיים ילמד את סודות המצוות. יז. היינו קיום המצוות, לימוד התורה, והשגת סודות טעמי המצוות [כמו שהתבאר באות הקודמת]. יח. ע"י מוסר. יט. 'זוכה' - קיום המצוות, לימוד תורה והשגת סודות טעמי המצוות. 'מזכה' - השלמת זולתו על ידי תוכחה. כ. ומבואר שלשון 'דרך' מתאימה לענין הלימוד לאחרים - תוכחה. כא. היינו שמבואר שעל ידי המוסר יתחכמו לעתיד, לדעת כיצד סרים מן הרע והולכים בדרך הישר והטוב. כב. סיכום: באות הקודמת ביאר רבינו את לשון הפסוק "נר מצוה ותורה אור", שמדבר אודות שלמות האדם בקיום המצוות, לימוד התורה, והשגת סודות טעמי המצוות. וכאן מבאר את המשך הפסוק "דרך חיים תוכחות מוסר", שאחרי ששיג את כל הנ"ל, צריך גם להוכיח אחרים, הן אם כבר עברו - תוכחה, והן על מה שנוגע לעתיד - מוסר. להלן יבאר רבינו את ענין מצוות תוכחה.

מקורות ועיונים

מגמתו בידיעה הוזה יהיה לבער קוצים מן הכרם ..., לכן יזהר שלא לבוא לידי חטא אפי' שוגג ..., לכן צריך לזהר מהקלות כי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ..., וצריך להתרחק בתכלית היריחוק טור מרע: א. לזהר בכל דקדוקי מצות ואפי' ברברי חכמים שהם בכלל "לא תסור". ב. לתקן המעוות קודם שיבא לעוה"ב. ח. שלא יעבור כל לילה ויחשוב בכל לילה מה שעשה ביום ויתודה. ... וכו'. עכ"ל הנצרך לכאן, עיי"ש שהאריך בעוד תנאים. והעולה מהכל שאין לעסוק בסודות התורה ללא הכנה מוקדמת של מעשים טובים ותשובה, וכמו שכתב רבינו.

הגדול יתברך ותכסוף ותשתוקק להידבק בו ותירא ותפחד ממנו, ו"אז תבין יראת הוי"ה ודעת אלהי"ם תמצא" (משלי ז ט) ותכנס בכלל אותם שנאמר בהם "אשגבהו כי ידע שמי". עכ"ל. וזו ראה מה שכתב מהר"ח בהקדמתו (הפנינים) לספר עין חיים, וז"ל: אני הכותב משיבוע בשמו הגדול ית', לכל מי שיפלו הקונטרסים אלו לידו, שיקרא הקדמה זאת, ואם אוותה נפשו לבוא בחדרת החכמה זאת, יקבל עליו לגמור ולקיים כל מה שאכתוב ... ראשית הכל יראת ה', להשיג יראת העונש, כי יראת הרוממות שהיא יראת הפנימית, לא ישיגוהו רק מתוך גדלות החכמה. ועיקר

הקדמה

אם לפניך גלוי, להם מי גלוי. והיינו דכתיב (ס) "זקן בחור ובתולה וטף ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו וממקדשי תחלו" (ופירש רש"י (ד"ה היינו): מתחלה אמר 'אל תגשו', ולבסוף אמר 'וממקדשי תחלו'), וכתיב "ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית". תני רב יוסף, אל תקרא 'ממקדשי', אלא ממקודשי, אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף עד תי"ו י"ד. ומיד כו"י כ"י.

ה. מחלוקת ראשונים אם יש מצוות תוכחה במקום שנראה שלא יקבלו

ובהגהות מיימוני פרק ששי מהלכות דעות (ה"ו פ"א ג) זה לשונו: אמנם אם ודאי לו שלא יקבלו, אז נראה דפטור^י, שאמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא, 'אם לפניך גלוי לפניהם מי גלוי', משמע שאם היה גלוי להם לא היו נענשים. וכן משמע בתוספות בפרק חזקת הבתים (ב"ב פ"ג ד"ה מוטע)^י, וכן כתב בספר המצות (סמ"ג ע"ג י"ב), דכתב 'וטוב לו לשתוק, דהנח להן לישראל מוטב שיהיו שוגגים' כו' (צ"ה ג). ורבי אליעזר ממיץ כתב (ספר יראים ס"י רנ"ג) דמעונש פטור, אבל מעשה ד"הוכח תוכיח" (ויקרא י"ט טו) לא פטור^י. אבל הרב משה מקוצי (סמ"ג ס"ג) כתב בההיא דהבא על יבמתו (יבמות ס"ה): כשם שיש

חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר (צ"ה ב ו) "היו שריה כאילים לא מצאו מרעה", מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע^י.

ובפרק במה בהמה (ע"ג ד): כל שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו נתפס על אנשי עירו, בכל העולם נתפס על כל העולם.

עוד שם (ע"ה): אמר ר' אחא בר חנינא, מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקדוש ברוך הוא וחזר בה לרעה, חוץ מדבר זה, דכתיב (יחזקאל ט ד) "ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה" וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאל, לך ורשום על מצחן של צדיקים תי"ו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחן של רשעים תי"ו של דם, כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה. אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו. אמר לה, הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו, רבוננו של עולם, היה בידם למחות ולא מיחו. אמר לה, גלוי וידוע לפני, שאם ימחו בהן לא יקבלו מהם. אמרה לפניו, רבוננו של עולם,

ביאורים

באותם צדיקים. כו. סיכום: באות הקודמת ביאר רבינו שאחרי שהאדם השלים את עצמו בקיום המצוות, לימוד התורה, והשגת סודות טעמי המצוות, עוד חובה עליו להוכיח אחרים הן על העבר והן על העתיד. וכאן מבאר שמצוות תוכחה היא מצוות עשה, וענינה חמור מאד כמבואר בחז"ל בשלשה מקומות: א. חורבן ירושלים היה מחמת שלא מיחו בעוברי עבירות. ב. מי שיכול למחות ולא מוחה נתפס בעוונם. ג. רק במקום אחד שינה הקב"ה גזר דין של טובה לרעה - בירושלים כשלא מחו בעוברי עבירה, ונתפסו בזה צדיקים שקיימו את כל התורה מאלף ועד תי"ו. כז. תחילת דברי ההגהות מיימוניות (ס"ג): 'ואפילו אם ספק בידו אם יקבלו דבריו צריך להוכיחו'. ועל זה ממשך שאמנם אם בודאי שלא יקבלו תוכחתו, פטור הוא מתוכחה.

מקורות ועיונים

בכירור שלא יקבלו, אמרינן מוטב שיהיו שוגגין וכו'. עכ"ל. וזו והוסף שם היראים, שאין לתמוה על דבריו ממה שאמרו בגמרא ביצה (ב) 'מוטב יהיו שוגגים' וכו', שזה מיייר בעוברים בשגגה, דאז אמרינן הנח להם לישראל מוטב שישארו שוגגים.

כג. המשך לשון הגמרא שם: כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה. ומבואר שדימה אותם לאילים שראשו של זה בצד זנבו של זה בדרך משל, שלא היו משגיחים בכל מעשי חבריהם - מראשו ועד סופו, אלא היו רואים רק את 'זנבו' - סוף המעשה, ולכן לא היו מוכיחים (ראה נמסרס"א מיושי אגדות ס"ג). כד. מבואר שמידת הדין פגעה בצדיקים, אף שקיימו את כל התורה מאלף ועד תי"ו, מחמת שלא מיחו בבני דורם. ומבואר כמה גדולה מצוות תוכחה, שבעבורה נתפשו הצדיקים. כה. המשך הגמרא שם: ומיד 'הנהגה ששה אנשים באים מדרך שער העליון אשר מפנה צפונה ואיש כלי מפצו בידו' וגו' (יחזקאל ט ב) ומאן יניחה ששה אנשים, אמר רב חסדא, קצף, אף, וחימה, ומשחית, ומשבר ומכלה. ע"כ. מבואר שיצאו מלאכי חבלה ופגעו

וזו לה לשון התוספות: מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, דברר שאין ידוע אם יקבלו כשנמחה בהן אם לאו, צריך למחות, כדמוכח בפרק במה (בהמה) [ע"ג ד]. 'דאמרה מדת הדין אם לפניך גלוי לפניהם מי גלוי' ונענשו, אבל בדבר שאנו יודעים

כדכתיב (ישעי' נ 1) "גוי נתתי למכים", מיד חזר הקדוש ברוך הוא ואמר למלאכי חבלה, "זקן בחרו ובתולה וטף ונשים" (יחזקאל ט 1) ¹, עד כאן לשון המדרש. עד כאן לשון ה[גהות] מיימוני. ואף לדברי הסמ"ג דפסק כרבי יוחנן עד נזיפה ולא יותר, מכל מקום מוכח מרב ושמואל דאפילו יודע שלא יקבל מחויב להוכיח, דהא שמואל דמיקל יותר מרבי ², מכל מקום סבירא ליה אף לאחר נזיפה שיודע בודאי שלא יקבל מחויב להוכיח, ובסברא זו לא פליג רבי יוחנן ארב ושמואל, ונהי דסבירא ליה דאין צריך המוכיח לסבול ביותר ולהוכיח אחר הנזיפה, מכל מקום בהא לא פליג, דהיה מחויב להוכיח קודם נזיפה אף שהיה קים ליה בגויה שלא יקבל התוכחה. ואף אם נאמר דרבי יוחנן פליג עלייהו, וזהו בעצמו טעמא דידיה שסובר עד נזיפה ולא יותר, משום דאז נתגלה לו שלא יקבל התוכחה מוסר ³, אם כן לא היה ראוי לפסוק כרבי יוחנן שהוא יחידאה בסברא זו ⁴, נגד רב ושמואל דסבירא להו מצות הוכחה אף לאחר נזיפה שאז ידעינן בודאי שלא יקבל. ומאחר שדברי רבי יוחנן בטלין נגד תרווייהו ⁵, על כן מן הראוי לפסוק כרב, כי רב ושמואל

לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע ⁶, שנאמר (משלי ט ט) "אל תוכח לץ פן ישנאך" ⁷, עכ"ל הגהות מיימוני. ולי נראה להביא ראיה לדברי רבי אליעזר ממיץ, דמ'הוכח תוכיח' אינו פטור, מהא דאיתא פרק יש בערכין (ערכין 10): עד היכן תוכחה, רב אמר עד הכאה, ושמואל אמר עד קללה, ורבי יוחנן אמר עד נזיפה. הרי סבירא ליה אף שכבר בא לנזיפה וגם לקללה, ואז יודע בודאי שלא יקבל, על כל זאת אינו פטור מעשה ד'הוכח תוכיח' עד הכאה.

והמיימוני פרק ו' מהלכות דעות (הלכות 1) פסק כרב ⁸. אף דהסמ"ג (עשין 6) תמה עליו ופסק כרבי יוחנן ⁹, דרב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן (ע"ה 7), וכל שכן לגבי שמואל באיסורי (פכיות מט: 1) ¹⁰. מכל מקום כתב ההגהות מיימוני (ע"ה 8) וזה לשונו: בתנחומא פרשת (כי תשא) [תזריע] (סי' ט) משמע כדברי רבינו המחבר ¹¹, דאמר, אמרה מדת הדין, רבונו של עולם מה נשתנו אלו מאלו כו', עד אף על פי כן היה להם להתבנות על קידוש שמך, ולקבל על עצמן הכאות מישראל, כשם שהיו הנביאים סובלים, שהרי ירמיה וישעיה כמה צרות סבלו מישראל,

ביאורים

תוכחה היא עד כדי הכאה, וכדעת רב. וכיון שכך מבואר במדרש, לכן פסק הרמב"ם כרב. לה. ולדעתו חייב לסבול רק קללה ולא הכאה. לו. וסובר רבי יוחנן שמי שאינו שומע לקול מוכיחים אין להוכיחו, ואפילו קודם נזיפה, אלא שעל פי רוב הנזיפה היא ההוכחה שהוא לא מקבל את התוכחה. לז. שלא להוכיח את מי לא ישמע לקול המוכיח. לח. ששניהם חלוקים עליו וסוברים שצריכים להוכיח גם את מי שלא ישמע לקול מוכיחים, ונחלקו רק בשיעור כמה צריך המוכיח להטות שכמו לסבול, האם רק קללה או גם הכאה.

כח. ומסיים הסמ"ג: ואף במזידין צריך לשתוק. כט. ומבואר שלדעתו כל שיודע שלא ישמעו לו אין מצות תוכחה כלל, ודלא כרבי אליעזר ממיץ הסובר שגם בזה יש מצוות תוכחה. ל. שחייב להוכיח עד הכאה. לא. שחייב להוכיח רק עד נזיפה. לב. ולכן ודאי שלא תהיה הלכה כשמואל שחייב להוכיח עד קללה, ולא כרב שחייב להוכיח עד הכאה, אלא כרבי יוחנן שחייב להוכיח רק עד נזיפה. לג. שיש מצוות תוכחה עד הכאה. לד. מכך שנגזר דינם על כך שלא הוכיחו את ישראל במקום שהיו מקבלים מכות, הוכיחו במדרש שמצוות

מקורות ועיונים

1) זה לשון הרמב"ם: הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר "הוכח תוכיח את עמיתך". המוכיח את חבירו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו. וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא. אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכחו החוטא ויאמר לו איני שומע. וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם. עכ"ל.

אבל בעוברים במזיד, אע"פ שעל ידי התוכחה מתרבה עונשם, יש לו מצוה להוכיחם, ד'הלעיטתו לרשע וימות' (צ"ק טו). וזו מה שמביא כאן שוב ההגהות מיימוניות את דעת הסמ"ג שכבר הביא בתחילה, מכיון שאת ראיית הסמ"ג הקודמת שאין צריכים להוכיח את מי שלא ישמע, ממה שאמרה מידת הדין להקב"ה לפניו מי גלוי, הביא כבר היראים, והשיב על זה שאע"פ שאין מענישים אותו על כך, אבל מצות הוכח תוכיח יש גם באופן זה, לכן מביא ההגהות מיימוניות אח"כ מהסמ"ג גם את הראיה מגמרא דיבמות (ס"ה): שמבואר שם שמצוה היא שלא לומר דבר שלא ישמע, שעל ראיה זו לא דיבר היראים, ולא השיב עליה.